

HÅKAN WETTRE

ENDRE NEMES 1909–1985
Ödesdiger spådom, 1945.
Olja 67 x 73 cm.
Göteborgs stads kulturnämnd.

När Endre Nemes gjorde entré på målarskolan vid terminsstarten den 1 oktober 1947 mötte honom 37 elever varav 14 nya för terminen. Ingen representant för styrelsen var närvarande, några av de äldre eleverna visade runt i lokaliteterna. Skolan var fortfarande inhyst i den provisoriska träbarack som blivit kvar efter utställningssommaren 1923, två stora ateljéer 10 x 15 m, i den ena en kolossal järnkamin i mitten. Kolet förvarades i en avbalkning bredvid lärarrummet, "Nisses skrubb" (d v s Nils Nilssons), ett par kvadratmeter i fyrkant.

Endre Nemes gick runt bland eleverna, hälsade och bad att få se vad de gjort under sommaren. De kvarvarande Nilsson-eleverna tog vid där de slutat på vårterminen, hämtade sina gipsar och

började teckna för att "söka form" medan nybörjarna som kommit direkt från "Slöjdis", Slöjdföreningens skola, frimodigt tog fram penslar och färg. Efter fjorton dagar flockades några elever kring Lennart Åslings staffli och en liten modellstudie som inte liknade något som gjorts på skolan tidigare: den var nästan abstrakt, egendomligt geometrisk i grå och ljusblå toner.

Uppställningarna, som tidigare alltid bestått av ett fläckigt tygstycke och en apelsin eller en flaska, bytte rekvisita: en gipsfot, en tom ram, ett staffli eller en bok. En uppställning kunde t o m kombineras med levande modell.

Tre veckor efter starten företog Endre Nemes en studieresa till Stockholm med sina elever för att gå på museer och utställningar, då främst en utställning med göteborgskoloristerna(!) på Liljevalchs. Med Nemes tillträde som lärare vid Valand tog en ny epok sin början i Göteborg men hans mål var inte att dödförklara göteborgskolorismen – det var för övrigt med stöd av rekommendationer från just Ragnar Sandberg, X-et och Eric Grate som Nemes fått tjänsten.

Undervisningen förändrades genomgripande. Nemes krävde att eleverna skulle sätta sig in i olika teorier och konstriktningar. Så här beskriver Birgitta Trotzig Valandsvärlden som hon befann sig både mitt i och utanför:

"– Göteborg var en provinsstad, en avkrok... Men du ska veta att de där åren var fruktansvärt spännande och dynamiska just på Valand. Endre Nemes hade kommit dit som lärare från konstakademien i Prag. Han anlände till denna något avsiggomna landsortsakademi i Göteborg och slängde omedelbart undan gipset och började tala om den levande konsthistorien på ett sätt som gjorde hans elever till samtida med den och delaktiga av den.

Hans målarelever kom från de djupa skogarna i Värmland eller från Jämtlands fjällbygder, de var ofta autodidakter. Jag tror aldrig att Nemes förstod hur djup klyftan egentligen var mellan den verklighet som de kom från, och det som han presenterade för dem. Han var en komplicerad och innehållsrik människa, som skapade ett klimat av sjudande vitalitet omkring sig.

Man läste Malraux' Le musée imaginaire... och studerade fotoböckerna från Louvren eller Kairo. Man gick till Gumperts och köpte böcker för sina sista slantar. Alla Nemes elever visste mycket väl att La Pietà de Villeneuve från Avignon representerade konstens höjdpunkt, medan Mona Lisa inte var bättre än mycket annat.

Och alla var inställda på att ge sig ut, ut i världen, ut i Europa. Det låg i hela klimatet."

(Birgitta Trotzig om 1950-talets Göteborg i Roster i Radio/TV januari 1982).

ROLAND REYMAN 1928–1998
Dubbeld modeller.
Målning från Valandstiden.

Förutom blickar mot världen införde Nemes en rad nya discipliner på skolan. En koppartryckpress som skänkts till skolan sattes igång. Undervisning i muralmaleri gavs med hjälp av den märkliga Domenico Inganni som en månad varje vår drog in på skolan med stuckatörverktyg, murslevar, tegelkross och kalkbruk.

Den årliga grafikportföljen gav eleverna både övning i litografi och ekonomisk möjlighet att göra studieresor.

Endre Nemes arbetade hårt för nya lokaler och 1950 kunde man flytta in i en modern, välinredd skola på Dr Saléns gata på Guldheden (som idag inrymmer KV:s Konstskola) och en skulpturavdelning knöts till skolan med Palle Pernevi som lärare. Skolan började synas alltmer på utställningar inte bara i Göteborg utan även såväl i Finspång som i Milano. Man kunde läsa om Nya Valand i tidningarna, och dessa var betydligt fler på den tiden: Göteborgs-Posten, där Sixten Strömbom och Rolf Anderberg skrev, Göteborgs-Tidningen, Göteborgs Morgonpost med Birger Idelius (tidningen bytte namn till Afton Posten 1951). I Ny Tid skrev Nils Wedel (som också var "abstrakt lärare" på Slöjdföreningens skola) och Gösta Andrén och i Arbetartidningen Arne Stubelius. På Handelstidningens tredje sida var Tord Bäckström välvillig medan de kritiska rösterna tillhörde Torsten Bergmark på Paletten (han skrev bl a om "den hotande manierismen på Valand") och Kjell Hjern.

Bengt Lundin och Hardy Strid arbetar med modell.
Valand, 1950.
Foto, Olle Waller.

Endre Nemes
Foto omkr. 1950

I maj 1954 skedde en brytning i de göteborgska konstnärskretsarna. Ett antal Nemeselever som hade sökt men ej fått medlemskap i Göteborgs Konstnärsklubb bildade Grupp 54 till vilken även lärarna Nils Wedel och Börje Hovedskou anslöt sig. I de upprörda svallvågorna som uppstod och i samband med lärarbrytet på Valand 1955 skrev Kjell Hjern i Ny Tid:

”För mig representerar Endre Nemes och de, som följer honom i härlarna, vad mina vänner konstnärerna Ivan Ivarson och Ragnar Sandberg brukade beteckna som tyskeri och några personliga aversioner behöver man sannerligen inte ha, för att ta avstånd från det grumset och försöka medverka till en annans sakernas ordning på Valand. Skall detta vara konsten för folket, så beklagar jag av hela mitt hjärta folket.”

Kjell Hjern utgjorde emellertid ett av få undantag. I övrigt skrevs det mycket om Valand och inte minst om Nemes, då oftast i positiva ordalag. Men än idag betraktas Nemes som en inkräktare och främling i det göteborgska konstlivet – det var ju inte så många år sedan en hop oförvitliga målare genom en uppropslista såg till att det inte blev någon permanent Nemes-samling i Göteborg. För att spåra de dunkla orsaker som ligger till grund för det göteborgska Nemes-syndromet, ber jag få komma med följande påståenden, försök till analys av det till synes eviga och ömsesidiga främlingskapet.

Han var inte göteborgare, inte ens född i Skövde utan i Donaumonarkins Ungern och talade därför knagglig svenska när han kom till Göteborg. Själv sa han ”jag kan stamma på sex språk” (ungerska, tyska, tjeckiska, franska, engelska, svenska om man nu skall tolka det bokstavligen). Han ägde däremot en språklig träff-

Nio Nemeselever fotograferade 1954 av Ulf T Thorén på Konsthallen i Göteborg.

Från vänster: Johan Lindström, Olle Zetterquist, Leif Ericson, Hardy Strid, Lennart Ason, Jörgen Zetterquist, Gunnar Larsson, Bengt Olsson och Leif Knudsen.

• NY TID •

LÖRDAGEN DEN 5 JUNI 1954

Konstnärsklubbens möte
slöt
med **SLAGSMÅL**

Klart i byggfacket

Utredning om 40-timmarsvecka

**Karl-Alfreds
nick satte punkt
för landskampen: 6-0**

Leif Ericson
Fru statsråd
Kulturdepartementet
Om skolans utveckling
Av ERIC RANSSON

Ett slagsmål mellan en Grupp 54-medlem och en representant för Konstnärsklubben blev en rubrik på Ny Tids löpsedel 5 juni 1954.

säkerhet som ibland kunde spetsas ironiskt. Och ironi är inte något vedertaget göteborgskt vapen. Här skall det vara raka besked utan undertoner, alternativt mörkdande tystnad.

Hans centraleuropeiska bagage av främmande myter och symboler var i och för sig ett brott mot den göteborgska kolorismen. Han introducerade konstnärer som för de flesta var okända: Bosch, Arcimboldo, Kandinsky, surrealisterna. Bjurström hade ju redan deklarerat att ”surrealismen var måleriets död”. I stället för traditionens Provence – Paris upprättades axeln Berlin – Prag.

Hans flyktningbakgrund gjorde honom naturligt misstänksam och vaksam: antingen var man vän eller fiende (verklig eller inbillad). Kanske var motståndet rent av en drivkraft för Nemes. Definitivt skapade det en sammanhållning bland hans elever. Motsättningar mellan olika konstnärsgupperingar kom fram i ljuset. Det blev

mot slutet av hans lärartid särskilt tydligt i Grupp 54-striden och den långvariga splittring den åstadkom. ”De som råkade i onåd fick känna av det. Hans minne liksom hans långsinthet var imponerande; en oförrätt glömdes aldrig.”

(Folke Edwards: ”Nemes – utmanaren” i katalogen Valand – Göteborg – Europa, Kulturhuset 1988).

Som lärare och genom sin starka personlighet påverkade han flera av sina elever. En nästan programmatisk strävan att ”bryta upp” stilleben, abstrahera figurer och att placera modellen i ett sceniskt rum (kanske ingick rent av maskeraderna på skolan i undervisningen?) gjorde det ibland svårt att skilja på elevernas litografier till Valandsportföljerna. Nemes uppmuntrade eleverna att gå upp i format vilket ledde till att deras måleri kallades ”tavelmakeri”.

Kanske är Nemes egen Valandstid konstnärligt en mellanperiod. Allt arbete med undervisning, administration, flyttning av skolan och däremellan offentliga uppdrag gjorde att Endre Nemes i mörka stunder betraktade göteborgstiden som åtta år som måste hämtas igen.

Oskrivna lagar i konstvärlden föreskrev att man – med undantag av elevutställningarna – inte skulle visa upp sig förrän efter skolan. Nu blev Nya Valand ett begrepp och eleverna inbjöds till utställningar, utsmyckningstävlingar m.m. ”Valandsläraren har sinne för PR” stod det i tidningarna och själv fick han flera stora offentliga uppdrag.

Konstnärlig framgång har i Göteborg alltid stått i omvänt förhållande till konstnärlig styrka, och så räknar man upp Arosenius, Ivarson, Göransson... idel udda existenser som inte rönt uppskattning under sin levnad och som dött unga. I Göteborg har alltid den inälvade konstnären satts framför den självmedvetne. Konsten seglade i medvind efter kriget, gränserna öppnades, ett uppdämt behov av konstutbyte efter beredskapsärens stiltje verkade till Nemes favör och detta i sin tur förstärkte uppfattningen att Nemes visst inte var missgynnad.

ENDRE NEMES
Glömd stad, 1967.
Akryl, 220 x 180.
Göteborgs Konstmuseum

I denna spöklika stad reser sig något som liknar en jättemegafon eller är det ett avlyssningsinstrument? Trapporna påminner om de som leder upp mot Konstmuseets loggia.

ENDRE NEMES
Blad ur en bilderbok, 1976-77.
Gobeläng, 290 x 1435 cm.
Östra sjukhuset, Göteborg.

ENDRE NEMES
Marmorintarsia, 1953-55.
Högsbotorps medborgarhus.

Nemes införde den offentliga konstens tekniker på Valand. Själv gjorde han utsmyckningar i emalj, stucco-lustro och som här intarsia med olika marmorslag.

Endre Nemes var en intellektuell konstnär, beräknande, pregnant. En riktig konstnär i Göteborg skulle vara spontan, ohämmad, känsloladdad. Färgen skulle vara en utlevelse, inte något kalkylerat. Dessutom var Nemes virtuos i sitt måleri och det har alltid betraktats med stor misstänksamhet i Göteborg.

Endre Nemes var oerhört produktiv. Kvantitet betraktas allmänt stå i omvänd proportion till kvalitet. Ett annat mått på konstnärligt allvar är den egna refuseringsgraden. Det finns inga uppgifter om att Endre Nemes skulle ha skurit sönder eller bränt några av sina målningar. Däremot gick flera verk förlorade i samband med hans flykt Ungern-Prag-Finland-Norge-Sverige.

Hans konsthistoriska orientering ansågs av många som en belastning. "Encyklopediskt hopkok", "överlastat virrvarr", "intellektuellt misch-masch", "modernistisk eklekticism" är uttryck som använts för att beskriva Endre Nemes konst. Reducering och förenkling är ju annars skapandets kungsväg.

En konstnär skall uttrycka sig i bild och inget annat – Endre Nemes ägde emellertid även en verbal förmåga. Han ägde en makalös radarkänslighet att se och beskriva konstnärlig kvalitet alla kategorier: den andliga koloriten hos Åke Göransson, en naiv konstnärs drömvärld eller Josephsons tuschlinje och penselpiktur

– Nemes favoritmålning på Konstmuseet var Josephsons porträtt av Carl Skånberg.

Nemes konst kunde vara praktfull i sin figurmångfald och skimrande rika kolorit. Med ett annat synsätt kunde orden prälig och pretentiös användas. Att svepa in det obehagliga i skönhetsens täckmantel – se bara på Nemes Barockstolen där den inbjudande fåtöljens säte är en vassrugge av bajonetter – är av många betraktat som förförelse och bildmakeri. Nemes dragning till det teatrala, mimiska, burleska, förklädda, betraktades mestadels som tecken på tillgjordhet.

I Göteborg finns en solid motvilja mot nyheter, mot abstraktioner, mot tvetydigheter och mångtydigheter. Här hyllas ärlighet utan krusiduller och rättframhet utan omsvep.

Men det som var mest oförlåtligt: Nemes var en stadsmänniska, inte någon naturmänniska. I stället för ett lyriskt sensuellt ljus sökte han det undermedvetnas mörker. Han förstod aldrig det genuina i ljuset på västkusten, havets eviga närvaro, tyngden hos de bohuslänska bergen i grått och i violett eller försommarens skira grönska. Natur var för honom möjligen en tuktad barockträdgård. Han såg inte solglittret på vattnet, bara slagskuggan på väggen. "Behöver jag frisk luft öppnar jag ett fönster" sa han.

Endre Nemes konst innebar ett traditionsbrott vi än idag kan se spåren av.

För några år sedan blev jag upprörd av en ung representant från Studentkåren. Han ville ha råd om hur man bäst krängde två stora Nemesmålningar som ägdes av kåren. Som svar på mina invändningar mot tilltaget att sälja den monumentala "Metafysiska karyatider" som skapats just för kårhusets stora sal fick jag höra att studentpolitikerna måste anpassa sig efter en ny ekonomisk situation...

ENDRE NEMES OM KONSTUNDERVISNING

En stor del av de traditionella lärdomarna på en konstskola – är numera på burk. Det är inte bildligt talat. Vem som helst kan klara sina tekniska problem för en tia – mer kostar inte en burk plastfärg. Skillnaden på kremservitt, titanvitt och zinkvitt är härklyverier.

Jag drömde om en konstskola, där friheten skulle vara något verkligt och där alla elever skulle vara delaktiga i den. Jag hade inte för avsikt att "forma" eleverna, men ändå måste jag med avståndets saklighet medge, att i det undermedvetna önskade jag, att de i någon mån skulle följa mina råd.

Idag börjar jag tvivla på att det finns några konstpedagogiska metoder, som är användbara under en längre tid. I slutna stil-epoker, i tider av isolation är det möjligt, men idag när våra ikarosar börjar att på allvar knacka på det kosmiska rummets dörrar, där fundamentala vetenskapliga lagar vacklar och den nya människan begär att man skall acceptera henne bortom det onda och det goda, är det enfaldigt att tro att man skulle kunna undervisa i konst.

Endre Nemes i Paletten 1966 nr 2

NEMES-ELEVER

Ett av många uttryck för att Valand förändrades under de åtta år Endre Nemes ledde skolan var namnet "Nya Valand" som myntades av konstkritikern Åke Meyerson i en recension 1951.

Skolan hade blivit en mer offentlig institution och eleverna syntes på utställningar runt om i Sverige.

Framförallt var det några elever man såg upp till såsom Lennart Åsling och hans kubistinspirerade stilleben i ljus blågrått. Men också Erland Brand som arbetade med stilleben, porträtt och landskap på samma gång förtätade och ljusfyllda. Snart hittade han fram till ett sfäriskt bildrum, landskapen blev svävande kartbilder, sedda från hög höjd.

Han liksom flera av Nemes-eleverna blev fina tecknare och grafiker: Sven-Erik Johansson, Ralph Lundquist, Ronald Reyman, Ulf Trotzig, Tage Törning, Olle Waller, Olle och Jörgen Zetterquist och Rune Claesson. För den sistnämnde var emellertid Nemes-åren en total kontaktlöshet. I samband med utställningen "Valand-Göteborg-Europa. Generation 47-55" på Kulturhuset i Stockholm gav några elever en förklaring till sin kritiska syn på Endre Nemes: "Nemes var ingen kompromissens man och vi var unga och oråliga. Ur detta uppstod konflikter som för somliga var en övergående episod i ungdomen, för andra ett oläkligt sår".

Undervisningen i monumentala tekniker blev fruktsam för många elever bl a Leif Ericson, Lennart Landqvist, Leif Knudsen, Acek Oldenburg, Hardy Strid, Ralph Lundquist och inte minst Bengt Olson.

ERLAND BRAND f 1922
Blå horisont, 1965-66.
Olja, 196 x 192 cm.
Göteborgs konstmuseum.

KNUT IRWE f. 1912
Berg-och-dalbanan, Liseberg, 1955-56.

Knut Irwe var inte uppfödd i den göteborgskoloristiska andan utan blev vid sidan om Nemes en av de första i Göteborg som arbetade abstrakt. 1955 vann han utsmyckningstävlingen för Berg-och-dalbanan på Liseberg. Han arbetade nio månader i sträck samtidigt som striden pågick mellan Konstnärsklubben och Grupp 54, där han var ordförande. Den abstrakta målningen blev världens största på 4 000 kvm. På 50-, 60- och 70-talen var han verksam som lärare på Slöjdföreningens skola och på Hovedskous målarskola.

